

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 15 • Sayı/No: 2 • Ağustos/August 2024

ISSN: 1309-601X

LİBERAL EKONOMİ BAKIŞIYLA TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

*Organization of Turkic States from
A Liberal Economic Perspective*

Dilay NAKIŞ

Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
dilaynakis.16@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4187-1569

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 18.07.2024
Kabul Tarihi: 16.08.2024
DOI: 10.59281/turkiz.1518568

Kaynak göstermek için:
Nakiş, D., (2024). Liberal Ekonomi Bakışıyla Türk Devletleri Teşkilatı.
Düşünce Dünyasında Türkiz, 15(2): 211-253.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

LİBERAL EKONOMİ BAKIŞIYLA TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Organization of Turkic States from A Liberal Economic Perspective

Dilay NAKIŞ

Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
dilaynakis.16@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4187-1569

Özet

Liberalizm genel anlamda bireyin özgürlüğünü esas alan, kurumsal güçlerin gücünü sınırlayan, hukukun üstünlüğünü kabul eden, özel girişimleri destekleyen ve serbest piyasa ekonomisini savunan bir devlet anlayışı ve toplumsal düzen hedeflemektedir. Liberalizm, doğal düzene uygun ve doğal hakları olan kendiliğinden işleyen ekonomik serbest girişimin bulunmasıyla sosyal, siyasal ve ekonomik bir sistem kurmaktadır. Liberalizmi siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla farklı bakış açılarıyla incelemek mümkündür. Bu çalışma liberalizmin ekonomik yönünü ele alarak Türk dünyasının birlikteliği üzerine kurulmuş olan Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan devletleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için liberalizmi eleştirel bir bakış açısıyla inceleyerek Türk Devletleri Teşkilatı'nın liberal ekonomik politliğini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberal Ekonomi Politigi, Türk Devletleri Teşkilatı, Liberal Ekonomi, Türk Devletlerinin Ekonomik İlişkileri, Türk Devletleri Teşkilatının Kurumsal Yapısı.

Abstract

Liberalism, in general, is a state understanding and societal order that prioritizes individual freedom, limits the power of certain institutional forces, upholds the rule of law, supports private enterprises, and advocates for a free market economy. It establishes a social, political, and economic system that aligns with natural order and natural rights, with self-regulating economic free enterprise. It is possible to examine liberalism from different perspectives: political, social, and economic. This study aims to examine the Organization of Turkic States, which is based on the unity of the Turkic world, by focusing on the economic aspect of liberalism. To achieve this aim, it critically examines liberalism and attempts to explain the liberal economic policy of the Organization of Turkic States.

Keywords: *Liberal Economic Policy, Organization of Turkic States, Liberal Economy, Economic Relations of Turkic States, Institutional Structure of the Organization of Turkic States.*

Giriş

Ekonomik sistem, ekonomik kurum ve yapılarla uygulanan politikalar için önemli bir araç ve yöntem oluşturmaktadır. Bu sistemlerden biri liberal ekonomi politikalarıdır. Dünyada devlet çıkarlarını düşünerek koruyucu ekonomik sistem olan merkantilizm, yerini piyasa hâkimiyetini esas alan liberalizme bırakmıştır. Tarihî süreçte I. Dünya Savaşı sonucunda yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle devletçi yaklaşımlar gündeme gelmiştir ve uzun bir süre boyunca devletçi ekonomi sistemi, J.M. Keynes'in görüşleriyle birlikte güçlenmiştir; ancak 1970 yılında yaşanan dünya ekonomik kriziyle bu görüş ve sistem sarsılmıştır. Bu durum beraberinde devletin sınırlandırılması görüşünü yeniden canlandırmış ve neo-liberal ekonomik sistem ortaya çıkmıştır (Öztürk ve Taştan, 2021: 838). Liberal düşünce, aslında Sanayi Devrimi ile önem kazanmaya başlayarak devletin ekonomi

üzerindeki kontrol fikrinin sorgulanmasını öne çıkarmıştır ve hızla gelişerek günümüzde uluslararası ticaretin temelini oluşturmuştur. Günümüzde egemen olan bu düşüncenin ortaya çıkışı hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Liberalizm, Fransızca'da serbest ve boş anlamına gelen libre kelimesinden türemiş olup İngilizcede özgürlük ve serbestlik anlamında olan liberty kelimesinden gelmektedir (Aktan, 1994: 13). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise liberal kelimesi olarak yer almakla birlikte hürriyet ve serbestlikle ilgili, serbest ekonomiden yana olan ve hoşgörülü anlamlarında kullanılmaktadır (TDK, 2023). Liberalizmin birçok tanımı bulunmaktadır. En genel ifadeyle liberalizm; devletin ekonomiye müdahalesinin en az olduğu bireylerin sivil, siyasi ve ekonomik hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını savunan bir sistem olarak belirtilmektedir (Aktan, 1994: 1). Ekonomik açıdan ele alındığında liberalizmi, serbest piyasa ekonomisinin olduğu, özel sermayenin desteklendiği, devletin ekonomiye müdahalesinin az olduğu ve uluslararası teşkilatların güvencesiyle uluslararası ticaret ağının sağlandığı bir ekonomik sistem olarak tanımlamak mümkündür.

Liberalizm, siyasi bir teori olarak John Locke'nin öncülüğünde 17. yüzyılda ortaya çıkmış ve asıl temsilcisi Adam Smith ile 18. yüzyılda gelişmiştir. 18 ve 19. yüzyılda gelişimini tamamlayarak 19. yüzyıldan itibaren iktisadi alanda olmaya başlamıştır. Bu yüzyılda, laissez faire laissez passer ifadesinin öne çıkmasıyla birlikte fikir özgürlüğü, özel mülkiyet anlayışı ve serbest ticareti savunanların kullanmaya başladığı bir kavram olmuştur (Tayyar ve Çetin, 2013: 108). Liberal iktisadi öğretisi olarak liberalizm, Fransa ve İngiltere'de 18. yüzyılın sonunda merkantilizme tepki olarak doğmuş ve kapitalizmin sözcülüğünü yaparak ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2014: 51). Erdut, liberalizmin iktisadi alandaki politikalarını şu şekilde tanımlamaktadır:

Liberal ekonomi politikaları ile ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak

fiyatların tek yol gösterici olmasını salık verilmektedir. Ürün ya da hizmetler için istem ve sunuma göre oluşacak fiyatlar tüm ekonomik işlemlerde geçerli olmalıdır. Bu anlamda, fiyatlar tüketim, yatırım, bölüşüm ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecek ve en yararlı ya da en yüksek gelirli buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır. Denge fiyatlarından sapmalar uzun dönemde piyasa tarafından düzeltilecektir (Erdut, 2004: 11).

Bu tanımlamadan hareketle laissez faire olarak ifade edilen ekonomide sınırlı devlet ve serbest piyasa sisteminin hâkim olması, liberal ekonomi politliğini açıklamaktadır. Devletin ekonomik alana müdahalesinin sınırlı olması gerektiğini belirten bu söylem, serbest piyasa sisteminde devlete sermaye ağını güçlendirme ve uluslararası ticaretin güvenliğini sağlama konusunda görev yüklemektedir.

Liberalizmin birtakım temel ilkeleri bulunmaktadır: bireysellik, ussalık (rasyonellik ve akılcılık), özgürlük, doğal düzen, piyasa ekonomisi ve sınırlı sorumlu devlet bu ilkelerin arasında yer almaktadır. Bireysellik, bireyi devlet de dâhil olmak üzere her şeyin üzerinde tutan bir ilkedir. İktisadi anlamda bireycilik, bireylerin her şeyi yapabildikleri doğal düzende iktisadi özgürlük, sosyal rekabet ve özel mülkiyet sistemine dayanmaktadır. Bireysel servet kazanımının toplumsal refahtan daha önemli olduğunu savunmakla birlikte bireylerin müdahaleye uğramadan her türlü girişimde bulunmalarını desteklemektedir. Bunun için ise bireylerin eylemlerini, toplumun iktisadi örgütlenmesinde yeterli görmektedir. Bir başka ilke olarak ussalık da bireysellik ilkesiyle bütünleşmektedir. Bireyin amaçlarına ulaşmasında kullanacağı en iyi yolu bireyin yine kendisinde olduğunu düşünmektedir. Her bireysel seçim rasyoneldir anlayışını savunmaktadır. Özgürlük de bireyin hür olması gerektiğini belirtmektedir. İktisadi alanda özgürlük ilkesi ise satıcı ve alıcı arasındaki özgürlüğü oluşturmaktadır. Ekonomik faaliyetler herkese açık olmalı, iş hayatı

sınırlandırılmamalı, ücret tayini serbest olmalı ve ticaret özgürce yapılmalıdır. Diğer bir ilke doğal düzendir. Laissez faire laissez passer yani Bırakın yapsınlar, bırakınız geçsinler düşüncesini kaynak almaktadır. Bırakınız yapsınlar ifadesi, devletin herhangi bir malın üretimini yasaklamamasını belirtirken; Bırakınız geçsinler ifadesi, devletin mal ve sermaye ağını ülkeler arasında gümrük gibi işlemlerle sınırlamaması gerektiğini açıklamaktadır. Piyasa ekonomisi ilkesi piyasada mal ve hizmet ücretlerinin belirlenmesinden meydana gelmektedir. Son ilke olarak sınırlı sorumlu devlet de ise ekonomiye devlet müdahalesi en az düzeyde olmalıdır. Bu ilkeye göre devlet sadece adalet, eğitim, sağlık, alt yapı hizmetleri, iç ve dış güvenlikte sorumludur. Böylece devlet, ekonomide gerekli görülmemektedir. Nitekim bireyler, özgürce mal üretilip hizmet sağlayabiliyorsa orada sınırlı sorumlu devlet bulunmaktadır (Çetin, 2001: 221-226). Bu ilkeler liberal ekonomik politığın piyasa ekonomisini oluşturmaktadır. Ekonomik özgürlüğün olması piyasa ekonomisini ortaya çıkarmaktadır.

Piyasa ekonomisinin dayandığı özgürlük ortamı beraberinde rekabeti getirmektedir. Bu rekabet işçinin dilediği işte çalışması, tüketicinin dilediği yerden alışveriş yapması demektir. Kimsenin birbirinden korkmadığı ve zorunlu hissetmediği durum olmamaktadır. Böylece piyasa mekanizması her bireyi, özgür kılmakla birlikte birçok imkân sunmaktadır. Piyasa ekonomisinde herkes herkese hizmet etmektedir. Bu bağlamda liberal ekonomi politığında böyle bir piyasa ekonomisi sistemi içinde devletin görevi piyasaya müdahale etmek değil, bu piyasada güvenliği sağlamak olmalıdır (Çetin, 2001: 227-228). Piyasa ekonomisi, liberalizmin türlerinin iktisadi boyutu ile liberal devlet anlayışının ekonomik sistemini oluşturmaktadır.

Tarihsel gelişim ve dönüşüm sürecinde liberalizmin üç türü bulunmaktadır: klasik liberalizm, sosyal liberalizm ve neo-liberalizmdir. Serbest piyasa ekonomisinin, devlet egemenliğinin, eşitliğin ve özgürlüğün tartışıldığı liberalizmin türlerini yaşam alanından ziyade iktisadi alanda değerlendirmek yerinde olacaktır.

Klasik liberalizm, devletin görevlerinin sınırlı olması gerektiğini savunarak sınırlı devlet anlayışıyla serbest piyasa ekonomisini desteklemektedir. İktisadi yönüyle serbest piyasa ekonomisi, sözleşme özgürlüğünü savunurken üretimi sınırlayan engellere ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmaktadır. Böylece ekonomik özgürlüğü esas almaktadır. Bu ekonomik özgürlük, serbestçe iktisadi faaliyetlerden ve ekonomik girişimcilikten oluşmaktadır. Ayrıca fiyat mekanizması önemsenmektedir. Üretim, tüketimi ve gelir dağılımında piyasalardaki dengeyi sağladığı düşünülmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013: 110-118). Klasik iktisadi düşünceye göre devlet ise girişimciliği özendirmeli, özel mülkiyet hakkını vermeli ve sistemin koruyucusu olmalıdır. Bununla birlikte piyasada üretilebilecek malları üretmemeli; ancak piyasada üretilemeyen malların arzını üstlenmelidir.

Sosyal liberalizm, klasik liberalizme göre devlet müdahalesine tamamen karşı değildir. Bazı özgürlüklerin verilmesinde ve serbest piyasanın ortaya çıkarmış olduğu birtakım sorunların çözülmesinde ancak devletin dâhil olması gerektiğini düşünmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013: 110-118). Bu anlamda devlete bazı görevler yüklemekle birlikte devletin ekonomiye müdahale etmesini gerekli görmektedir. İktisadi boyutu ise devletin piyasaya müdahale etmesi ve piyasada işleyişin düzenlenmesi açısından devlete aktif bir rol vermektedir. Böylece tam istihdamın sağlanmasında ve gelir eşitsizliğinin ortadan kalmasında devletin müdahalesini önemli bulmaktadır.

Neo-liberalizm ise liberalizmin son türüdür ve klasik liberalizmin devamı niteliğindedir. Bu bağlamda klasik liberalizmin temel ilkelerini kabul etmiş, ancak bazı yönlerden de ayrılmıştır. Neo-liberalizm iktisadi düşüncede bireyi, özgürlüğü, özel mülkiyeti, piyasa ekonomisini ve serbest ticareti, sınırlı devlet anlayışını savunmaktadır. Ekonomik özgürlüğe ve piyasa ekonomisine büyük önem verilmektedir; ancak kolektif sistemler reddedilmektedir. Devletin ekonomide etkinliği az olmalı ve bu durumda kamu alanları küçültülmeli görüşü benimsenmektedir. Neo-liberalizme

göre devlet, sadece güvenlik ve adalet gibi görevlerini gerçekleştirmeli ve ayrıca rekabeti, girişimciliği desteklemeli, piyasa ekonomisinde liderlik vasfı üstlenerek bu ekonomik sistemi canlandırılmalı, herhangi bir olumsuz durumda müdahale etmelidir. Devletin ekonomik sistemde bu şekilde yeri olmalıdır; ancak devletin etkin alanları ve gücü, yasalarla sınırlandırılmalıdır. Nitekim neo-liberalizm; devletin gücünü sınırlamayı, özel sektörün kamuya göre daha etkin olması gerektiğini, kamu girişimciliği yerine özelleştirmenin önünün açılması gerektiğini belirtmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013: 110-118). Görülmektedir ki genel olarak liberalizmin türlerinde, iktisadi boyut ele alındığında piyasa ekonomisinin serbest olması gerektiği belirtilmektedir; ancak az da olsa devletin herhangi bir sorun karşısında destekleyici, korumacı ve çözüm üretici bir görev üstlenme düşüncesi de görülmektedir.

Liberalizmin ilkeleri ve türleri bağlamında liberal ekonomi politikaları, ekonomiye ilişkin karar aşamasında piyasanın kendi işleyişi doğrultusunda yol almaktadır. Günümüzde liberal ekonomik politikalar, küreselleşmeyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda liberal ekonomi politikalarının unsurları, küreselleşmeyi esas alarak ifade edilmektedir. Ulusal ekonominin dışa açılması ve uyum sağlama, işletmenin yeniden yapılandırılması, iş gücü piyasasında uyum sağlama, iş ilişkisinin dönüşümü bu unsurları oluşturmaktadır (Erdut, 2004: 12). Liberal ekonomi politikalarının günümüzde küreselleşmeyle bütünleşmesi sonucunda, uluslararası ekonomik ilişkiler ağı, güç alanları, küresel finans etkileşimleri, teknolojik transfer, çok uluslu veya uluslararası şirketlerin gelişimi, uluslararası ticaretin boyutları ve uluslararası ilişkilerin değişim ve dönüşümü ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, liberal ekonomi politiği bakış açısıyla yedi Türk devletinin bir araya geldiği Türk Devletleri Teşkilatı'nı ve Türkiye örneğinden hareketle ekonomik ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yapılan literatür taraması ve istatistiksel verilerin toplaması sonucunda Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsal yapısı, resmî belgeleri ve açıklamaları, teşkilata üye olan Türk

devletlerinin üye ülkelerden biri olan Türkiye ile ekonomik ilişkileri ve uluslararası teşkilatın ekonomik iş birliğine katkısı incelenerek liberal ekonomi politiği açısından önemi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Türk Devletleri Teşkilatı

Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi adıyla 2009 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olmak üzere dört Türk devletinin öncülüğünde Nahçıvan Antlaşmasıyla kurulmuştur. Yedi sayfadan ve 23 maddeden oluşan bu antlaşmada Konseyin görevleri, amaçları ve yapısı belirtilmekte, iç ve dış iş birliği esas alınmaktadır. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, bir diğer adıyla Türk Keneşi, 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Bu bağlamda tarihî temelleri ele alarak açıklamak yerinde olacaktır (TDT Tarihçe, 2024).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden Türk devletleri için yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Türk devletleri ile ilişkilerinde engel ortadan kalkmış ve bu yeni dönemde bağlar kurulmaya başlanmıştır. Türk devletleri arasındaki ilk ortak buluşma, iş birliğine dayalı olarak 1992 yılında Ankara'da gerçekleşen Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi ile gerçekleşmiştir.

1992 yılında Ankara'da başlayan ilk görüşmeler sonucunda Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi, her yıl toplanma kararı almıştır. 1994 yılında İstanbul, 1995 yılında Bışkek, 1996 yılında Taşkent, 1998 yılında Astana, 2000 yılında Bakü ve 2001 yılında İstanbul merkez olmak üzere zirveler gerçekleşmiştir. Bu zirveler, teşkilatın yapısını oluşturma amacıyla toplanarak eğitim, enerji, ekonomi, enformasyon ve kültür alanlarında iş birliği kurmayı hedeflemiştir; ancak 2001 yılında zirveler kesintiye uğramış ve beş yıl boyunca herhangi bir zirve toplanmamıştır. 2001-2006 yılları arasında gerçekleşmeyen zirveler, 2006 yılında Antalya'da bir araya gelmiştir. Antalya Zirvesinde dört üye ülke, 8. kez toplanmış

ve uluslararası güvenlik, enerji ve ulaşımda iş birliği vurgulanmıştır; ancak tekrar bir ara verme durumu söz konusu olmuş, üç yıl zirve toplantısı olmamıştır.

2006-2009 yıllarında üç yıl aradan sonra Nahçıvan'da 3 Ekim 2009 tarihinde gerçekleştirilen 9. Zirve'de Nahçıvan Antlaşması imzalanmıştır. Bu zirvede, Türk devletlerinin bir araya gelmesiyle oluşan teşkilat, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi adını almış ve uluslararası bir teşkilata dönüşmesi için somut adımlar atılmıştır. Bu somut adım, Almatı Zirve Bildirgesinde, tam teşekküllü bir uluslararası kuruluş olarak kurulmuştur ifadesiyle kesinlik kazanmıştır. Nitekim Nahçıvan Antlaşması, Türk devletlerinin oluşturduğu teşkilatın kurucu belgesi olarak önem arz etmiştir (TDT Organizasyon Tarihçesi, 2024).

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin bir diğer zirvesi, 2010 yılında İstanbul'da gerçekleşerek teşkilatın yapısı ve gelişimi konusunda ciddi çalışmalar yapmıştır. Teşkilatın organları meydana getirilmiş ve komitelerle çalışma grupları oluşturulmuştur. Ayrıca bu yıl itibarıyla düzenli olarak zirve toplantıları yapılmaya başlamıştır.

2011 yılındaki Almatı Zirvesi, bir başka önemli zirve olmuştur. 11. kez bir araya gelen Türk devletleri, bu toplantıyı, Türk Konseyi 1. Zirve olarak belirtmiştir. Bu zirvede tarih, kültür, dil ve kimlik ortaklığı (madde 2); demokrasi ve ekonomi birlikteliği (madde 19) vurgulanmış ve Türk İş Konseyi kurulmuştur (madde 11). Her zirvede ortak konular konuşulmaya ve birtakım kararlar alınmaya başlanmıştır. Böylece 2011 yılı itibarıyla teşkilat, resmî bir tema ile toplanma kararı almıştır. Türk Konseyi, 2012 yılında Bişkek'te toplanarak 2. Zirveyi gerçekleştirmiştir. Bu zirvede kurumsallaşma adına çalışmalar sürdürülerek Türk Akademisi ile Türk Kültür ve Mirası Vakfı (madde1/b,c) kurulması kararı alınmıştır (Aydilek, 2022: 720-721). 2011 yılı itibarıyla bir tema adı altında toplanma kararı alan Türk Keneşi, 2011- 2023 yılları arasında her yıl belli bir tema etrafında bir araya gelmiştir.

2011 yılında Almatı'da 1. Zirve "Ekonomi ve Ticari İşbirliği", 2012 yılında Bişkek'te 2.Zirve "Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği", 2013 yılında Azerbaycan Gebele'de "Ulaştırma", 2014 yılında Bodrum'da 4. Zirve "Turizm Alanında İşbirliği", 2015 yılında Kazakistan Almatı'da 5. Zirve "Medya ve Enformasyon İşbirliği", 2018 yılında Kırgızistan Çolpon Ata'da 6. Zirve "Gençlik ve Ulusal Sporlar", 2019 yılında Bakü'de 7. Zirve "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ'lerin) Desteklenmesi" temalarıyla gerçekleşmiştir. 2019 yılındaki zirvede Özbekistan tam üye, Macaristan gözlemci üye olarak teşkilata dâhil olmuştur (TDT Organizasyon Tarihçesi, 2024).

Dünyayı saran Covid-19 salgını nedeniyle, 2020 yılında gerçekleştirilecek olan 8. Zirve yüz yüze yapılmamıştır. Bunun yerine, 2020'de düzenlenen 1. Olağanüstü Kovid Zirvesi çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında ise İstanbul'da "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temasıyla 8. Zirve toplanmıştır. Bu zirve, aynı zamanda teşkilatın adının Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu yeni adıyla teşkilat, faaliyetlerine devam etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı, 9. Zirvesi 2022 yılında Özbekistan Semerkant'ta "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" temasıyla gerçekleşmiştir. Bu zirvede, Türk Dünyası 2040 Vizyonu vurgusu yapılarak planlamalar söz konusu olmuştur. 2022-2026 yılları stratejilerinin (madde 3) karara bağlanması yönüyle de bu zirve oldukça önem taşımaktadır. 2. Olağanüstü Zirve ise Mart 2023'te Ankara'da düzenlenmiştir (TDT Organizasyon Tarihçesi, 2024). Görülmektedir ki gerçekleşen zirvelerde kültür, bilim, eğitim, spor, turizm, ekonomi, ulaşım, enerji, ticaret ve dış politika gibi birçok anlamda iş birliği kurmak amaçlanmaktadır. Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı ile bir araya gelen Türk devletleri, uluslararası bir kuruluşta yer almanın avantajlarını sağlayarak ortak çıkarları gözeten politikalar üretmeye başlamıştır. Bu bağlamda iş birliği esasına dayanan

kurum ve kuruluşlar oluşturarak uluslararası organizasyonlar, fuarlar, toplantılar gerçekleştirmektedir. Böylece Türk Devletleri Teşkilatı, uluslararası bir statü elde etmektedir. Organizasyon yapısıyla da bu statüyü kanıtlamaktadır.

1992 yılında temelleri atılan ve bugüne gelen Türk Devletleri Teşkilatı, uluslararası bir teşkilattır ve daimi organları bulunmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatının Organları: Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryadan oluşmaktadır. Bu organlardan ilki, üye devletlerin devlet başkanlarını her yıl yapılan toplantılarda gündem oluşturarak var olan sorunları çözebilmek için iletişim kuran ve üye devletlerle iş birliği oluşturan Devlet Başkanları Konseyi'dir. Bir başka konsey ise Türk Devletleri Teşkilatının gündemini oluşturan konular ile konuşulması gereken güncel uluslararası sorunları tespit eden ve sekreteryanın personel kadrosu ve mali işlerin onaylayan Dışişleri Bakanları Konseyi'dir. Kıdemli Memurlar Komitesi ise Sekreteryayı denetlemek, yönlendirmekle görevli olup Sekreteryanın hazırlamış olduğu belgeleri Dışişleri Bakanları Konseyi ve Devlet Başkanları Konseyi'ne gidip onaylamadan önceden incelemek, değerlendirmek ve onay vermekle yükümlüdür. Teşkilatın bir diğer organı ise Aksakallar Konseyi'dir. Bu Konsey daimi danışma görevi üstlenmekte ve üye devletlerin ortak kültür, tarih, dil çalışmalarını yürütmektedir. Teşkilatın son organı Sekreteryadır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın görev ve amaçlarını gerçekleştirmek üzere organizasyonları yürüten organdır (Bıyıklı, 2018).

Kurumsal yapısıyla belli organizasyon şeması olan ve uluslararası hukukta karşılığı bulunan Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilişkili kurumları ve uluslararası ortakları bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin Kültür Bakanları tarafından imzalanarak Türk dünyasının UNESCO'su olarak ifade edilen ve 1993 yılında Ankara'da kurulup bugüne kadar gelen Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY); 2008 yılında Azerbaycan, Kazakistan,

Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti Parlamento Başkanlarının imzasıyla kurulan ve merkezi Bakü'de olan Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA); 2012 yılında Türk Devletleri Teşkilatı 2. Zirvesi'nde kurulması için imzalanan anlaşma sonucunda kurulan ve merkezi Kazakistan'da olan Türk Akademisi; aynı yıl ve zirvede imzalanan ve merkezi Azerbaycan Bakü'de bulunan Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı ve 2019 yılında İstanbul merkezi olan Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) ilişkili kurumlardır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın uluslararası ortakları arasında: Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT- OSCE), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Güney-Güney İşbirliği Ofisi (UNOSSC), Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı (UNAOC), Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA), Uluslararası Spor Güvenliği Merkezi (ICSS) ve KEİ & KEİPA bulunmaktadır (TDT Ortaklar, 2024). Türk Devletleri Teşkilatı'nın uluslararası örgütlerle ortaklığının bulunması ve kendi üyeleri arasında ilişkili kurumlarının bulunmasıyla uluslararası konjonktürde varlığını göstermektedir.

2. Türk Devletleri Teşkilatı'na Liberal Ekonomi Politik Bakış Açısıyla Yaklaşmak

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkeler arasında alınan karar ve hedefler doğrultusunda birçok alanda ortak çalışma ve projelerle iş birliği yapılmaktadır. Bu çalışma ve projelerle amaç, üye ülkeler arasında uluslararası ticareti geliştirmek, güçlü iş birliği kurmak ve ekonomik ilişkileri canlı tutmaktır. Türk Devletleri Teşkilatı'na Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tam üye iken Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan gözlemci üye olarak yer almaktadır. Teşkilata üye

devletlerarasındaki ekonomik bağlantıları açıklamak yerinde olacaktır.

Türk devletleri, petrol ve doğal gaz başta olmak üzere zengin yer altı kaynaklarına, ayrıca verimli topraklarıyla geniş tarım arazilerine, doğu ve batı yönlü ticari ulaşım ağlarına sahiptir. Böyle imkânları bulunmasına rağmen SSCB'ye bağlı oldukları dönemlerde kullanamamışlardır; çünkü SSCB yönetimi, buna imkân tanımamıştır. Türk devletleri, SSCB'nin işlenmemiş tarım ürünü ihtiyacı karşılamışlardır. Bunun yanı sıra var olan kaynaklarını işleyebilecek teknolojileri olmadığı için doğrudan SSCB'ye vermişlerdir (Bal, Yayar ve Karkacier, 2009: 2). Bu durum Türk cumhuriyetlerinin SSCB'ye bağlı olduklarını, sanayileşememiş ve sadece hammadde kaynağı sağlayan bir konumda olduklarını ortaya koymaktadır.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bu devletler için yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda SSCB'den kalan ulaşım ağının Rusya Federasyonu merkezli olması, Rusya'ya karşı bağımlılıklarının sürmesine neden olmuştur. Nitekim bağımsızlıklarının ilk döneminde enerjinin uluslararası piyasaya taşınması, tarımsal üretim için finansman, teknolojik yatırımlar, iş gücü gibi ihtiyaçların karşılanması için yaşanan sorunların en büyüğü, ekonomik bağımsızlığın kazanılması adına verilen mücadele olmuştur (Alagöz, Yapar ve Uçtu, 2004: 60). Tarihi süreçte Türk Cumhuriyetlerinin ilk 10 yılı bu mücadeleyle geçerken ikinci 10 yılda yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

1990'lı yıllarda piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan Türk Cumhuriyetleri, bu yıllarda Rusya'daki ekonomik krizlerden etkilenmiş, ticaret ve üretim hacminin azalması ile borçlanma durumlarını daraltarak maliyetlerini arttırmıştır (Yücememiş, Arıcan ve Alkan, 2017: 167). Yaşanan ekonomik sıkıntılar ve mali düzensizlikler nedeniyle merkezî planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Türk Cumhuriyetlerinin, bağımsızlıklarını

ilan ettikleri 1991 yılından günümüze kadar süreçteki önemli iktisadi durumlarını ele almak ve Türkiye ile ekonomik ilişkilerini genel anlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Türk cumhuriyetlerinin ekonomik verilerine bakıldığında: Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk beş yılında ekonomisinde %60 oranında küçülme yaşamıştır. Karabağ'ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucunda topraklarının %20'sini kaybederek tarımsal arazileri azalmıştır. Bununla birlikte göç ve işsizlik sorunları da beraberinde gelmiştir. Ardından 1990'lı yıllarda yabancı yatırımcılarla yeni üretim alanları için yapmış olduğu anlaşmalarla 2000'li yıllarda güçlenmeye başlamış ve bilhassa enerji alanında, petrol üretiminde artış yaşamıştır. 2008 yılından bugüne ihracatında yaşadığı en büyük başarı petrol ve doğal gaz üzerine olmuştur. Ham petrol, petrol ve gaz ürünlerinin payı, toplam ihracatta %85-95 seviye ulaşmış; 2010 yılında bu toplam pay %95'e çıkmıştır. İhracatında petrolden sonra metaller, ulaştırma araçları, kimyasal maddeler ve gıda ürünleri yer almaktadır (DEİK Azerbaycan Ülke Bülteni, 2012: 12-17). Türk Devletleri Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu Türk devletlerinin 2023 yılı ekonomik göstergelerine göre Azerbaycan'ın ekonomik son verileri aşağıda yer almaktadır:

Tablo 1: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde Azerbaycan

AZERBAYCAN	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 1.1 (+)	72. 356.2 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 1.1 (-)	39. 187.6 milyon \$
	Tarım Ürünleri	% 3.0 (+)	7. 182.7 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 1.9 (+)	17. 285.3 milyon \$
	İhracat	% 8.2 (-)	27. 583.2 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(+)	10. 297.9 milyon \$

Finans	Sabit Sermaye Yatırımları	% 9.8 (+)	11. 939.2 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 13.2 (-)	16. 552.4 milyon \$
Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 16 (+)	20. 926.4 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	% 13.7 (+)	21. 446.2 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise 1992 yılında başlamıştır. TÜİK verilerine göre Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 1992 yılında 102 milyon dolardan 1996 yılında 239 milyon dolara yükselmiştir. 2000'li yıllarda Azerbaycan'dan ithal edilen petrole bağlantılı olarak ithalat artmış ve bu ticaret hacminin yükselmesini sağlamıştır. 1992 yılında 35 milyon dolar olan ithalat, 2008 yılında 362 milyon dolara yükselmiştir. Bunun yanı sıra iki ülke arasında 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile 2007 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca iki ülke arasında ihrac ve ithal edilen ürünler de bu ekonomik ilişkiyi güçlendirmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihrac ettiği başlıca ürünler demir çelik ürünleri, elektrikli makinalar, mobilya ve inşaat malzemelerinden oluşmaktadır. Azerbaycan'da Türkiye'ye ithal edilen başlıca ürünler ise petrol yağ ve gazları, alüminyum, hayvan derileri ve pamuktur (Kaygusuz, 2020: 206).

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan bir diğer Türk cumhuriyeti Kırgızistan'dır. SSCB'nin dağılmasından sonra ekonomik olarak oldukça olumsuz bir süreç yaşamış ve bağımsız olduğu ilk yıllarda yoksullaşarak zor günler geçirmiştir. 1996 yılında yapılan yeni ekonomik planlamalarla iyileşme sağlanarak ekonomik istikrar gerçekleşmiştir. Kırgızistan ekonomik güç olarak tarım ve madencilik sektörlerinde öne çıkmaktadır. İnşaat, enerji ve ulaştırma alanları ise gelişmektedir. Aslında ülkede altın, doğalgaz, uranyum ve elektrik üretimi ciddi oranda yapılmakta ve madencilik sektöründe yabancı yatırımcıların dikkatini çekmektedir.

İthalatında ise en büyük pay yakıttır. Kullanmış olduğu petrol ve doğal gazın tamamını civar ülkelerden almaktadır. Başka ithal ürünler ise kalemler, makine ve imalat sanayi ürünleri ve gıda sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. (DEİK Kırgızistan Ülke Bülteni, 2018: 15). Türk Devletleri Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu Türk devletlerinin 2023 yılı ekonomik göstergelerine göre Kırgızistan'a dair ekonomik son veriler şu şekildedir:

Tablo 2: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde Kırgızistan

KIRGIZİSTAN	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 6.2 (+)	13. 795 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 2.7 (+)	5. 419.5 milyon \$
	Tarım Ürünleri	% 0.6 (+)	4. 251 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 26 (+)	12. 352 milyon \$
	İhracat	% 46.8 (+)	3. 308.9 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(-)	9. 043.1 milyon \$
Finans	Sabit Sermaye Yatırımları	% 18.8 (+)	1. 891.9 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 27.4 (+)	6. 895.4 milyon \$
Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 30.4 (+)	4. 401.5 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	% 22 (+)	4. 259.8 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ticari ilişkiler 1992 yılında başlamıştır. TÜİK verilerin göre 3.27 milyon dolar olan ticaret hacmi, 1997 yılında 57 milyon dolara kadar çıkmıştır ancak her iki ülkede yaşanan ekonomik krizler nedeniyle 2004 yılına kadar karşılıklı olarak ticarete daralma yaşanmıştır. Bu sürecin ardından iki ülke arasındaki ticari dengede Türkiye'nin rolü daha fazla olmuştur. En yüksek ticaret hacmi, 2008 yılında 240 milyon dolarla görülmüştür. Türkiye'nin ihracatında bulunan ürünler ise makine

ve cihazlar, tekstil, mücevher taşlar ve metaller iken Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünler ham deri, örme giyim eşyası ve sebzeyle meyveden oluşmaktadır (Kaygusuz, 2020: 2008).

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ve bu ülkeler arasında yer altı kaynakları bakımından en zengin olan ülke ise Kazakistan'dır. 1200'den fazla mineral türü başta olmak üzere 500 maden yatağının var olmasıyla yer altı kaynakları zenginliğiyle dünyanın en avantajlı ülkeleri arasında bulunmaktadır. Çinko ile volfram madenleriyle birinci; gümüş, uranyum, krom, kurşun madenleriyle ikinci; bakır kaynaklarıyla ise dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Bununla birlikte hidrokarbon kaynaklarının var olmasıyla da dünya enerji piyasasında önem teşkil etmektedir. Günümüzde sanayi üretiminin çoğu petrol sanayisinde görülmektedir. Enerji sektöründeki hızlı gelişimi, diğer sanayi üretim alanları da olumlu etkileyerek bilhassa metal işleme ve üretiminde büyük paya sahip olmuştur (DEİK Kazakistan Ülke Bülteni, 2012: 4). Günümüzde ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu Türk devletlerinin 2023 yılı ekonomik göstergelerine göre Kazakistan'a ait son ekonomik veriler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde Kazakistan

KAZAKİSTAN	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 5.1 (+)	261. 418.3 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 4.2 (+)	69. 633 milyon \$
	Tarım Ürünleri	% 7.7 (+)	11. 271 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 20.1 (+)	61. 158.9 milyon \$
	İhracat	% 7 (-)	78. 675 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(+)	17. 515.6 milyon \$
Finans	Sabit Sermaye Yatırımları	% 13.7 (+)	39. 801.4 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 2.8 (+)	95. 830 milyon \$

Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 21 (+)	49. 320.3 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	% 24.5 (+)	53 479.4 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

Türkiye ve Kazakistan arasındaki ticaret ilişkileri ise 1992 yılında başlamıştır. TÜİK verilerine göre 1992 yılında 29,89 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2000 yılında 465 milyon dolara çıkmıştır. 2005 yılından sonra 1 milyar doları aştığı görülmüştür. Türkiye'nin Kazakistan'a ihracat yaptığı ürünler; makinalar, elektrikli aletler, tekstil, halı ve demir çeliktir (Kaygusuz, 2020: 2008).

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan bir başka Türk cumhuriyeti, Özbekistan'dır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra diğer devletler gibi bağımsız olan Özbekistan'ın ilk yıllarında sanayileşme düşük olduğunu için ihracatın %70'i ham maddeden oluşmaktaydı. Özbekistan, serbest piyasa ekonomisinden tarım ekonomisinden sanayileşerek gelişen bir ekonomi sistemi kurmak istemiştir. Bu nedenle diğer ülkelerin ekonomilerine kıyasla serbest ekonomi ve özel sektöre dayalı ekonomiye geçiş süreci yavaş olmuştur. Türk Devleti Teşkilatı'nın Türk devletlerinin 2023 yılı ekonomik göstergelerine göre Özbekistan'ın son ekonomik verileri şu şekildedir:

Tablo 4: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde Özbekistan

ÖZBEKİSTAN	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 6 (+)	86. 392.6 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 6 (+)	21. 288.9 milyon \$
	Tarım Ürünleri	% 4.1 (+)	19. 863.2 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 24 (+)	30. 100 milyon \$
	İhracat	% 23.8 (+)	24. 400 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(-)	5. 700 milyon \$

Finans	Sabit Sermaye Yatırımları	% 22.1 (+)	28.517.4 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 17.1 (+)	52.825.1 milyon \$
Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 16.3 (+)	18.841.3 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	%20 (+)	20.876.6 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret, 1992 yılında başlamış ve TÜİK verilerine göre 75 milyon dolar olan ticaret hacmi, 1996 yılında 288 milyon dolara yükselmiştir. İki ülkede yaşanan ekonomik krizler nedeniyle 1997-2001 yılları arasında ticaret hacmi düşmüştür. 2002 yılından itibaren ise tekrar yükselişe geçmiştir. Bu yükselişte Özbekistan'ın ihracat ettiği ürün pamuk ve bakır olmuştur. Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği en önemli ürünlerin ise gıda, tekstil ve giyim eşyası olduğu görülmektedir. 2008 sonrasında ise kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar da bu ürünlere eklenmiştir (Balcıoğlu, 2019: 24).

Türk Devletleri Teşkilatı'nda gözlemci üye olarak bulunan Türkmenistan, tarım ürünleri ve enerji kaynakları üretimi sonucunda ekonomik yapısıyla bağımsız olmadan önce dikkat çekmiştir. SSCB döneminde tarım ürünleri, yakıt, pamuk ve maden ürünlerini temin eden bir merkezî planlı ekonomik politikası bulunmaktaydı; ancak ham madde sağlama dışında başka sanayi dallarında gelişim göstermemiştir. Bağımsızlığını ilan ettiği süreçten sonra dış piyasaya borçlanıp enerji sektörünü ve tarımsal sanayi alanını geliştirmiştir (Eren, 2012: 64). Ekonomik sistemini doğal gaz, petrol, pamuk ve tekstil, gıda ve hafif sanayi üzerine kurmuştur. İhracat ürünleri arasında petrol, doğal gaz, maden, pamuk ve elektrik ürünleri bulunmaktadır. Türkmenistan'ın ithal ürünleri ise sermaye mallarına dayanmaktadır. Hammadde, ulaşım, teknoloji olanaklarını Rusya aracılığıyla sağlamaktadır (Kaygusuz, 2020: 209). Türkiye ile Türkmenistan arasında ticaret, TÜİK verilerine göre 7.5 milyon dolarla 1992 yılında başlamıştır. İki ülke

arasında 2007-2008 yılında ticari ilişkiler artarak 1 milyon dolara yükselmiştir. Bu yükselişin sebebi olarak inşaat sektöründeki iş birliği olduğu belirtilmektedir (DEİK Türkiye-Türkmenistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri, 2012: 6). İnşaat sektörü dışında Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler elektrikli makinalar, demir ve çelik eşyalar, plastik ve bu malzemeden üretilen eşyalar bulunmaktadır. Türkiye'nin Türkmenistan'dan yaptığı ise TÜİK verilerine göre 1992 yılında 21 milyon dolarla başlamıştır. Bu yıllardan günümüze kadar Türkiye'nin ithal ettiği ürünler; dokuma maddeleri, bu maddelerden üretilen post, deriler ve eşyalar, metaller, plastikler, kauçuk ve mineral maddeler yer almaktadır (Kaygusuz, 2020: 210).

Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olan bir başka devlet Macaristan'dır. Türkiye ve Macaristan arasındaki ekonomik iş birliği, 1998 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile gerçekleşmiştir ve bu iş birliğiyle 2001 yılında iki devlet arasında sanayi ürünleri üzerine yapılan ticaret, tamamen liberalize edilmeye başlamıştır. 2001 yılından sonra iki devlet arasındaki dış ticaret hacmi, beş kat artmış ve 2006 yılı sonunda 1.8 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacmindeki bu artış, Macaristan'ın için olumludur ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %49-60 aralığındadır. 2006 yılından itibaren Türkiye'nin toplam ihracatında Macaristan'ın payı binde 6; ithalatında payı ise binde 9'dur. Türkiye'nin Macaristan'a ihracatında: otomotiv, yan sanayi, elektrikli makinalar, hava taşıtları, kazanlar, makinalar, demir-çelik eşya, plastikler, örme giyim ve pamuk ürünleri yer almaktadır. Türkiye'nin ithalatında ise elektrikli makinalar, plastikler, kazanlar, makinalar, organik ve inorganik kimyasallar, otomotiv ve yan sanayi ürünleri bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret iş birliği imkânları: sanayi ekipmanları, tarım ve gıda ürünleri, otomotiv ürünleri ve motorlu taşıtlar, tekstil ve deri alanlarında oluşmaktadır (DEİK Macaristan Ülke Bülteni, 2011). Türk Devleti Teşkilatı'nın Türk devletlerinin 2023 yılı ekonomik göstergelerine göre Macaristan'a ait son ekonomik veriler şu şekildedir:

Tablo 5: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde Macaristan

MACARİSTAN	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 0.9 (-)	216. 278.7 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 5.2 (-)	41. 005.2 milyon \$
	Tarım Ürünleri	% 68.5 (+)	10. 979.3 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 9.9 (-)	154. 131.6 milyon \$
	İhracat	% 2.2 (+)	164. 155.9 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(+)	10. 024.3 milyon \$
Finans	Sabit Sermaye Yatırımları	% 14.4 (-)	55. 479.2 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 5.8 (+)	208. 661.1 milyon \$
Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 12 (+)	66. 365.2 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	% 17.3 (+)	75. 003.2 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci olan diğer devlet ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. KKTC ve Türkiye arasındaki ilişkiler, KKTC'nin kurulmadan önce Ada'daki Türk varlığının fark edilmesiyle başlamıştır. Kıbrıs Türklerinin Ada'da yaşadığı siyasal ve sosyal sorunlar karşısında Türkiye, en büyük desteği vermiştir. Özellikle 1963-1974 yılları arasında Kıbrıs Türklerinin verdiği mücadelede Türkiye, maddi ve manevi olarak tüm desteği sağlamıştır. 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı, bu durumun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Türkiye'nin attığı bu önemli adım sonucunda yıllarca devam eden Rum işkencesi sona ermiştir ve Kıbrıs Türklerinin özgürce yaşayacağı alan oluşturulmuştur. Böylece Ada'nın Yunanistan'a bağlanması önlenerek Kıbrıs Türkleri; barış, güven ve istikrar ortamına kavuşmuştur. Bu tarih

itibarıyla KKTC ve Türkiye arasındaki ilişkiler güçlü ve yapıcı bir şekilde günümüze kadar gelmiştir (Kaplukan, 2021: 313).

KKTC, ekonomik izolasyonlara maruz kalmış olmasına rağmen orta ve düşük gelir düzeyinden orta ve yükseğe, orta ve yüksekten de yüksek gelir düzeyine gelebilmiştir. KKTC ile Türkiye'nin 2000 yılı ve sonrasında ülke ekonomisi, benzer bir seyir izlemiştir. KKTC, orta ve yüksek gelir düzeyinden yüksek gelir düzeyine yükselirken Türkiye, orta ve düşük gelirden orta ve yüksek gelir grubuna geçmiştir. İki devlet arasındaki üretim kaynaklarının dağılımında ise tarım ve hayvancılığın geçmişte öne çıktığı görülse de günümüzde tarım ve hayvancılığa düşen pay azalmıştır. Bunun yerine hizmet sektöründeki pay, yükselişe geçmiştir (Kaplukan, 2021: 328). KKTC'nin ekonomisinin son kırk yılında tarım ve hayvancılığın payı, %62 düşmüştür; hizmet sektöründeki payı, %79.5'e çıkmıştır (TEPAV, 2020: 19) Ayrıca KKTC'de ihracatın ithalatı karşılama oranları ise 2010-2017'de %6-7 iken 2018-2019'da %5.5'e düşmüştür. 2020 yılında ise pandeminin etkisi, özellikle de turizm sektörünün sekteye uğraması, ithalatın azalmasına neden olmuştur. İthalattaki gerileme, ihracattaki artışla dengelenince ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselerek %8.3 ile en yüksek orana yükselmiştir. 2020 yılında KKTC'nin ihracatı, bir önceki yıla göre %22.5 artmıştır; ithalat ise %23.1 azalmıştır (KTTO, 2021: 11). Türk Devleti Teşkilatı'nın Türk devletlerinin 2023 yılı ekonomik göstergelerine göre KKTC'nin son ekonomik verileri aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 6: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde KKTC

KKTC	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 4 (+)	1. 610.6 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 16.8 (+)	121.7 milyon \$
	Tarım Ürünleri	% 1.5 (-)	135.1 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 2.5 (+)	1. 251 milyon \$

	İhracat	% 5.6 (+)	106.8 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(-)	1. 144 milyon \$
Finans	Mahalli Yatırım	% 93.2 (+)	35.9 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 75.3 (+)	1. 565.3 milyon \$
Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 15.7 (+)	504.7 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	% 19.4 (+)	555.7 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

KKTC'nin ihracatında çoğunluğu, süt ürünleri başta olmak üzere tarımsal ürünler oluşturmaktadır. KKTC, süt ürünlerinin %46.8'ini Türkiye'ye ihraç etmektedir ve Türkiye, KKTC'nin tarım ürünleri ihracatında ve ithalatında ana pazar konumundadır (TEPAV, 2020: 84). Nitekim KKTC, ihracatının %51.7; ithalatının %58.9'unu Türkiye ile gerçekleştirmektedir. Bu oran dikkat çekicidir; çünkü hem Türkiye'nin KKTC'yi tanıdığını hem de iki devlet arasında sağlanan ticaretin kolaylığını ortaya koymaktadır.

Türkiye, KKTC'ye maddi destek vermektedir. Bu destek, KKTC'nin refah düzeyini sağlamak ve yükseltmek için hibe niteliğinde verilmektedir. Türkiye'nin amacı, KKTC'nin iktisadi reform odaklı kapasitesini inşa etmektir. 1997 yılına kadar hibe niteliğini taşıyan maddi destek, 2001 yılında hibe ve kredi olarak iki farklı şekilde devam etmiştir. 2010 yılından itibaren de mali disiplini sağlama, özel sektörü güçlendirme, verimli kamu hizmetleri sağlama gibi ekonomik programlar gerçekleştirilmektedir.

Türkiye ve KKTC arasında ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi, birçok anlaşmayla güvence altındadır. 1975'te imzalanan Ticaret ve Ödeme Protokolü, 1994 yılına kadar devam eden Karma Ekonomik Komisyon toplantıları, 1998'te Yatırımlarda Devlet Yardımları Anlaşması ve aynı yıl Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması, 1999'da İki Ülke Vatandaşlarına İlave Kolaylıklar Tanınmasına İlişkin Anlaşmaların gerçekleşmesi önemli bir adım olmuştur (Kaplukan, 2021: 330-332). Bununla birlikte 1992 yılında

Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun (DEİK) Türkiye ve KKTC İş Konseyi'ni kurmasıyla 2009 yılında imzalanan Türkiye-KKTC İş Konseyi Eylem Planı da önemli bir gelişmedir. Konsey'in amacı; KKTC'nin olumsuz olan yatırım mevzuatıyla altyapısının iyileştirilmek ve turizm, gıda, inşaat, eğitim, dış ticaret alanlarında ikili iş birliğini sağlamaktır. Ayrıca KKTC'nin sanayi ve özel sektörünü güçlendirerek uluslararası rekabet koşullarında dışa açılımlını desteklemek de önemli bir amaçtır (DEİK Türkiye- KKTC İş Konseyi). Türkiye'nin KKTC için ekonomik programları, imzalanan anlaşmalar ve protokoller, oluşturulan konseyler, turizm ve yükseköğretimde artan oluşumları ve diğer maddi yardımları, KKTC'nin uluslararası alandaki ekonomik ilişkilerde görünürlüğünü artırmıştır.

TÜİK Kasım 2023 verilerine göre Türkiye'nin bir önceki yıla göre ithalat ve ihracat oranında toplam payı düşmüştür. İthalatta, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerle bağımlılığında artış vardır; ihracatta ise Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye bağımlılığında artış yaşanmaktadır. Yapılan ihracatla Türkiye'nin Avrupa Birliği ile payının azalması ve Türk Cumhuriyetleri ile payının artması, Türkiye için uluslararası ticaret alanında yeni ticaret merkezlerine yönünü çevirdiğini ve bilhassa Türk Dünyası ile ticaret ağını kurduğunu göstermektedir. Bu durum, şüphesiz Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik iş birliğinin etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. TÜİK verilerinin yanı sıra Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2023 yılına dair Türk devletleri için hazırlamış olduğu ekonomik göstergelerde de Türkiye'nin son ekonomik verileri dikkat çekicidir:

Tablo 7: TDT 2023 Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Görünümünde Türkiye

TÜRKİYE	Ekonomik Göstergeler	Yüzde Oranları	Milyon Dolar
Ekonomik Büyüme	GSYİH	% 4.5 (+)	1. 118. 593 milyon \$
	Sanayi Üretimi	% 0.8 (+)	202. 088 milyon \$

	Tarım Ürünleri	% 0.2 (-)	55.094.8 milyon \$
Dış Ticaret	İthalat	% 1.2 (+)	361.766 milyon \$
	İhracat	% 0.5 (+)	255.538 milyon \$
	Dış Ticaret Dengesi	(-)	106.228.3 milyon \$
Finans	Sabit Sermaye Yatırımları	% 18.4 (+)	288.440.2 milyon \$
	Banka Varlıkları	% 4.5 (+)	802.099 milyon \$
Devlet Bütçesi	Devlet Bütçe Gelirleri	% 86.1 (+)	176.687.2 milyon \$
	Devlet Bütçe Giderleri	% 123.8 (+)	223.312.2 milyon \$

Kaynak: TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu Ocak-Aralık 2023 tarihli Türk Cumhuriyetleri ekonomik görünümü üzerine raporlar, üye ve gözlemci ülkelerin ekonomik durumlarını da açıklamaktadır. Bu raporlara göre Türk Devletleri Teşkilatı'nın 4.823.5 yüz ölçümünde 173.8 nüfusu olan üye ve gözlemci devletlerin, gayrisafi yurt içi hasılası (GSYİH) 1.537 milyar ABD dolarıdır. Ticaret cirosu ise 1.192.7 milyar ABD dolarıdır. Bu sonuçlarla dünyadaki payı, gayrisafi yurt hasılasında %1,6 iken ticaret cirosunda %2,4'tür. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ve gözlemci devletleri arasındaki gayrisafi yurt içi hasılasındaki büyüme oranları karşılaştırıldığında ise %6.2 ile Kırgızistan ve Türkmenistan ilk sırada yer almaktadır. %6.0 ile Özbekistan, %5.1 ile Kazakistan, %4.5 ile Türkiye ve %4.0 ile KKTC takip etmektedir. Ardından % 1.1 ile Azerbaycan ve % -0.9 ile Macaristan gelmektedir (TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri, 2024).

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerin tarihî süreci bağlamında ekonomik yapıda görülmektedir ki Türk Cumhuriyetlerinin SSCB'den ayrıldıktan sonraki bağımsızlıklarının ilk beş yılında ekonomik zorluklar yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda Asya ve Rusya Krizi gibi olan ekonomik krizler nedeniyle ekonomik bir küçülme ve ticari ilişkilerde daralma söz konusu olmuştur. 2000'li

yıllarda ise artık belli ekonomik sistemler oluşturularak istikrar sağlanmıştır. Bu son dönemden itibaren serbest piyasa ekonomisine dayalı ve özel sektöre açık, uluslararası ticari ilişkilerin önemsendiği daha liberal ekonomik politikalar yürütüldüğü görülmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan Türk Cumhuriyetleri arasında gerçekleşen ekonomik iş birlikleri, uluslararası ticaret ağını güçlendirmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın amaç ve hedeflerinden biri gerçekleşmektedir. Bu amacın gerçekleşmesinde Teşkilatın 2011 yılında Almatı'da gerçekleştirdiği zirvede tema olarak Ekonomik ve Ticari İşbirliği'nin esas alınması oldukça önemli olmuştur. Üye ülkelerin imzaladığı zirve sonundaki bildirinin 9. maddesinde "Ekonomik işbirliğinin temel amacının Türk Konseyi üyesi ülkeler arasında malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojinin serbest dolaşımını gerçekleştirmek" (TDT 1. Zirve Bildirisi, 2011) olduğu belirtilmiştir. Böylece zirvede alınan kararlarla bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi, yatırım olanaklarının iyileştirilmesi, ulaştırma ile girişimciliğin artırılması ve üye ülkelerin iş çevrelerinin bir araya gelmesini sağlayacak anlaşmaların temeli atılmıştır.

2011 yılından sonra Türk Devlet Teşkilatı'nın 2013 yılında Azerbaycan Gebele'de yaptığı Ulaştırma temalı zirvesi ile 2014 yılında Türkiye Bodrum'da Turizm temalı iş birliğini sağlayan zirvelerin düzenlenmesi, bilhassa İpek Yolu'nu ekonomik açıdan canlandırma ve turizm markasına dönüştürme kararı alınmıştır. Teşkilatın yapmış olduğu bu ve bunun benzeri olan zirveler, üye ülkeler arasında ticari ortaklıkların artmasını sağlamıştır.

Yapılan zirveler sonucunda bir başka önemli gelişme ise 2011 yılındaki zirvede kurulmasına karar verilen ve faaliyete geçen Türk İş Konseyi olmuştur. Üye devletlerin iş topluluklarını temsil eden Türk İş Konseyi, yılda bir kez bir araya gelerek ticari girişimcileri buluşturmayı ve ekonomik iş birliğini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. 2014 yılından günümüze düzenli bir biçimde İş

Forumu ve İhraç Malları Sergisi planlama kararını almıştır (Bıyıklı, 2018: 140). Düzenli olarak gerçekleşen bu çalışmalar, 2014 yılı programını da belirlemiştir. T.C. Ekonomi Bakanlığı, Türkmenistan Ticaret ve Sanayi Odası ile Meridyen Uluslararası Fuarçılık tarafından Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta V. Türk İhraç Ürünleri Sergisi, 11-13 Şubat 2014 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilgili kuruluşlardan olan Türk İş Konseyi'ne üyelik için üye ülkelerinin iş topluluklarını temsil eden birtakım teşkilatlarıyla üye olunabilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Girişimciler Teşkilatları Milli Konfederasyonu (ASK), Atameken Kazakistan Ulusal Ekonomi Odası, Kırgız Cumhuriyeti Ticaret ve Sanayi Odası (CCI), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) aracı olan teşkilatlardır (Bıyıklı, 2018: 144).

Türk İş Konseyi'nin yanı sıra 2006 yılında Türk Konseyi Antalya Zirvesi'nde o dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası'nı kurma önerisi gelmiştir. Bunun üzerine 17 Mayıs 2019 tarihinde Türk Ticaret ve Sanayi Odası adıyla TOBB İstanbul Hizmet Binası'nda kurularak daimî sekretarya görevi üstlenilmiş ve ilk başkanı olarak dönemin TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu seçilmiştir (TOBB, 2019). Bu gelişmenin ardından Türk Konseyi, Çolpan-Ata'da bir araya gelerek 6. Zirve'de ortak bir Türk Yatırım Fonu kurulması için çalışmalara başlamıştır. Nitekim Türk Konseyi'nde Ekonomiden Sorumlu Bakanların bir araya geldiği 9. Toplantıda, Türk Yatırım Fonu'nun kurulması için müzakereler yürütülmüş ve çalışmaların Türk Konseyi tarafından yapılması kararı alınmıştır. Bununla birlikte Türk Ticaret Evi ve Türk Ticaret Portalı kurulmasına dair içerikler de konuşulmuştur. Türk İş Portalı ile konsey üyesi ülkelerin kobileri arasında ticarete anlık iletişimi artırmak, bilgi ağını merkezileştirmek ve ticari engelleri aşmak hedeflenmiştir (Kaygusuz, 2020: 218). Türk Devletleri Teşkilatı altında atılan bu adımlar, üye ülkeler arasında ticaret ağını kurmak, kolaylaştırmak ve güçlendirmek adına önem arz etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsal iş birliği yapılanmasının yanı sıra ulaştırma ve gümrük alanındaki çalışmaları da ekonomik ortaklıkları güçlendirmektedir. Uluslararası ticaretin oluşmasında önemli olan gümrük ve ulaştırma adına yapılan iş birlikleri, yalnız üye ülkelerin ticaretini güçlendirmek değil, coğrafi alanı Yeni İpek Yolu girişimlerinde önemli bir merkez hâline getirmeyi hedeflemektedir. Böylece uluslararası ticarete önemli kilit nokta görevi hâlinde gelerek küresel ticaret merkezlerinden biri olacaktır (Baki, 2014: 154). Türk devletlerinin küresel ticaretin merkezine dönüşümüyle ekonomik ilişkilerde dengenin değişeceği ve Türkistan coğrafyasının diğer ülkelerin ve iş birliklerin odağı olacağı görülmektedir.

Teşkilatın üye ülkeleri arasında ulaştırma alanındaki iş birliği projeleri de dengeleri değiştirmiştir. 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı, 2017 yılında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, 2018 yılında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nın açılması önemli gelişmelerdir. Bu projelerle hem hat geçen ülkeler hem de Yeni İpek Yolu girişimleri ekonomik canlılık kazanmaktadır. Örneğin; Azerbaycan'da üretilen malların Avrupa'ya taşınmasında mevcut olan Rusya ve İran ulaşım ağlarındansa alternatif olarak Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun kullanımıyla ticaret gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Azerbaycan, bölgesel ulaşım merkezi olabilmektedir. Bu durum Türkiye için de avantaj yaratmaktadır. Türkiye'nin Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan jeopolitik konumunda yer alması, ulaşım koridoru olmasını sağlamakta ve Türkistan coğrafyasıyla erişimi kolaylaştırmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ayrıca Kazakistan'ın Hazar üzerinden Doğu Avrupa'ya yapılan transit gücünü de artırmaktadır (Humbatov ve Sarı, 2017: 50). Bu örnekler sadece Türk dünyası devletleri arasında ulaşım ağını değil, diğer ülkelerle birlikte küresel ticaret ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerdir.

Üye ülkeleri arasındaki ulaşımında liman iş birlikleri de bulunmaktadır. 2013 yılında Azerbaycan Bakü, Türkiye Samsun ve Kazakistan Aktau limanları için Kardeş Limanlar Süreci başlamış ve

imzalar atılmıştır. Bu süreçte teşkilatın sekreteryasından oluşan bir ekip kurulmuş ve limanlar arası teknik ziyaretlerle ticari ilişkilerin gelişimi sağlanmıştır. Kardeş Limanlar Toplantıları belirli dönemlerde gerçekleştirilmekte ve ülkeler bir araya gelmektedir. En son 27 Ekim 2022 tarihinde Taşkent'te Bakü (Azerbaycan), Aktau ve Kuryk (Kazakistan), Mersin (Türkiye) Liman Başkanlarının ve "Universal Logistics Services", "Akhtachi" ve "Termiz Cargo" (Özbekistan), CJSC "Azerbaijan Caspian Shipping Company" (ASCO, Azerbaycan) Lojistik Merkezlerinin temsilcilerinin katılımıyla Beşinci Kardeş Limanlar Toplantısı düzenlenmiştir (TDT Kardeş Limanlar Toplantısı, 2024). Bununla birlikte Gümrü İş birliği alanında da üye ülkeler arasında ortaklıklar kurulmuştur. Gümrük kapılarının serbestleştirilmesi, gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi, otomasyon işlemleri gibi konularda çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda İpek Yolu ve Kervansaray Girişimi, Türk Ticaret Kervanı Turu, E-Ticaret ve Yetkilendirilmiş Yükümlü (AEO) sisteminin kurulması gibi projeler planlanmıştır. Gümrük İdareleri Başkanlarının toplam 8, Gümrük İşbirliği Çalışma Grubunun 11 toplantısı gerçekleşmiştir (TDT Gümrük İş Birliği, 2024). Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ve gözlemci üye olan devletler arasında yapılan toplantılar üzerine kurulan iş birlikleri sonucunda Türkiye'nin Teşkilatın diğer üye devletleriyle olan ekonomik ilişkilerinin nasıl olduğu sorusunu beraberinde getirmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nda önemli bir yeri olan Türkiye'nin üye ülke durumu itibarıyla diğer üye ülkelerle ekonomik ilişkisini incelemek ve teşkilattaki önemini vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin üye ülke olduktan sonra teşkilatın diğer üye ülkeleriyle arasındaki dış ticaret ilişkilerini Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre incelemek doğru bir yaklaşım olacaktır:

Tablo 8: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile 2013-2023 yılları arası toplam ithalatı

Yıl - \$	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Özbekistan	Azerbaycan	Macaristan	KKTC
2023	3.211.458	233.627	1.590.196	1.132.475	1.331.441	2.106.960	108.422
2022	3.514.908	119.553	967.084	1.682.538	836.443	1.849.287	116.807
2021	1.595.313	86.461	710.865	1.800.044	751.290	1.645.221	120.566
2020	1.180.549	91.159	319.387	969.981	410.710	1.470.678	80.082
2019	1.403.956	77.244	344.774	1.140.193	411.022	1.308.085	62.465
2018	1.601.678	64.031	379.508	869.605	408.428	1.518.648	89.416
2017	1.493.796	155.124	487.294	838.369	384.146	1.590.358	92.199

2016	1.132.309	131.685	511.627	723.389	328.044	1.375.583	89.249
2015	1.115.012	117.702	634.448	722.712	357.093	1.376.248	93.983
2014	1.222.772	119.998	764.097	846.432	482.576	1.236.516	109.172
2013	1.758.429	106.805	789.020	853.058	612.678	1.280.783	92.682

Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan diğer Türk devletleri ile son 10 yılda yapılan toplam ithalat oranlarına göre en çok ithalat gerçekleştiği ülke Kazakistan'dır. Ardından Türkmenistan ve Azerbaycan gelmektedir. Yıllara göre dalgalanmalar söz konusu olsa da bilhassa Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile belirgin bir artış görülmektedir. Düzenli artış ise Azerbaycan ile gerçekleşmektedir.

Tablo 9: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile 2013-2023 yılları arası toplam ihracatı

Yıl	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Özbekistan	Azerbaycan	Macaristan	KKTC
2023	2.729.475	1.106.754	905.606	1.728.908	2.451.808	1.516.285	2.185.897
2022	1.606.303	902.715	1.099.834	1.877.543	2.504.423	1.597.1	2.118.367

						86	
<u>2021</u>	1.288.142	749.443	984.446	1.841.623	2.342.789	1.399.016	1.238.381
<u>2020</u>	985.615	417.526	786.952	1.154.082	2.085.340	1.263.417	859.850
<u>2019</u>	900.144	442.043	744.691	1.232.077	1.788.397	1.423.206	1.298.165
<u>2018</u>	790.318	391.936	503.197	1.030.587	1.701.927	1.312.807	1.249.559
<u>2017</u>	840.336	379.072	1.117.745	726.719	1.476.522	1.206.081	1.206.081
<u>2016</u>	713.825	327.846	1.369.128	559.425	1.387.886	947.583	941.980
<u>2015</u>	882.334	317.222	1.968.062	518.157	2.092.207	801.530	1.058.425
<u>2014</u>	1.086.995	467.514	2.367.646	650.355	518.157	774.667	1.240.552
<u>2013</u>	1.155.814	432.301	2.050.248	624.482	3.174.497	709.989	1.180.485

Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan diğer Türk devletleri ile son 10 yılda yaptığı toplam ihracat oranı en yüksek Kazakistan ile olmaktadır. İkinci, Azerbaycan; üçüncü sırada Özbekistan bulunmaktadır. İthalatta olduğu gibi ihracatta da yıllara göre dalgalanmalar görülmektedir; ancak Türkmenistan dışında genel bir artışın olduğu belirtmek mümkündür.

Türkiye'nin son 10 yılda ülkeler arasındaki toplam dış ticaret hacmi de önem taşımaktadır. Avrupa Birliğine ve Türk Devlet Teşkilatına üye olan ülkelerin yanı sıra diğer ülkelerle ihracat ve ithalattaki payı uluslararası ticarete konumunu açıklamaktadır:

Tablo 10: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, AB ve diğer ülkelerle 2023-2013 yılları arası toplam ihracatı

Yıl- \$	Türk Cumhuriyetleri	Avrupa Birliği	Diğer Ülkeler	Toplam
<u>2023</u>	8.922.551	95.581.049	137.229.317	232.810.366
<u>2022</u>	7.990.817	103.049.092	151.120.655	254.169.748
<u>2021</u>	7.206.443	93.052.537	132.161.921	225.214.458
<u>2020</u>	5.429.515	70.019.688	99.618.068	169.637.755
<u>2019</u>	5.107.351	76.726.198	104.106.524	180.832.722

<u>2018</u>	4.417.965	77.429.205	99.739.551	177.168.756
<u>2017</u>	4.540.394	67.987.332	96.507.288	164.494.619
<u>2016</u>	4.358.110	59.981.416	89.265.583	149.246.999
<u>2015</u>	5.777.983	56.478.649	94.503.465	150.982.114
<u>2014</u>	7.633.729	62.140.353	104.364.509	166.504.862
<u>2013</u>	7.437.343	58.238.582	103.242.332	161.480.915

Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye'nin son 10 yıl içinde toplam ihracat miktarına bakıldığında her ne kadar son yılda azalma olsa da genel olarak 2013 yılından itibaren bir artışın olduğu görülmektedir. Toplam ihracatın 2023 yılında azalması Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ve diğer ülkelerle olan payını da düşürse de Türk devletleri ile olan pay artmaktadır.

Tablo 11: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, AB ve diğer ülkelerle 2023-2013 yılları arası toplam ithalatı

Yıl- \$	Türk Cumhuriyetleri	Avrupa Birliği	Diğer Ülkeler	Toplam
<u>2023</u>	7.499.197	96.666.874	236.069.302	332.736.176
<u>2022</u>	7.120.528	93.286.796	270.423.779	363.710.575
<u>2021</u>	4.943.973	85.383.160	186.042.393	271.425.553
<u>2020</u>	2.971.786	73.337.528	146.179.279	219.516.807
<u>2019</u>	3.377.189	67.913.047	142.432.156	210.345.203
<u>2018</u>	3.323.250	77.051.249	154.101.234	231.152.483
<u>2017</u>	3.358.729	81.971.590	156.743.538	238.715.128
<u>2016</u>	2.827.054	75.267.734	126.921.508	202.189.242

<u>2015</u>	2.946.967	76.794.546	136.824.665	213.619.211
<u>2014</u>	3.435.876	87.132.342	164.010.087	251.142.429
<u>2013</u>	4.119.990	90.268.199	170.554.604	260.822.803

Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye'nin son 10 yıldaki ithalat oranında yıllara göre dalgalanmalar dikkat çekmektedir. 2023 yılında ihracat oranında olduğu gibi ithalatın toplamında da bir azalma söz konusudur. Bununla birlikte 2023 yılında Avrupa Birliği'ne üye ülkelerle gerçekleşen ithalat miktarı oldukça fazla ve diğer yıllara göre en üst düzeydedir. Türk Cumhuriyetleri ile olan ithalat oranı da diğer yıllara göre artış göstermektedir; ancak 2022-2023 yılları arasında pek bir oran değişimi söz konusu değildir.

Hem TÜİK'in hem de Türk Devletleri Teşkilatı'nın ortaya koymuş olduğu ekonomik göstergeler, genel olarak Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliğinin olumlu yönde olduğunu kanıtlamaktadır. Üye ve gözlemci devletlerin arasındaki uluslararası ticaret ağının artması, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik iş birliği alanının her geçen gün zenginleştiğini göstermektedir. Bu durumun gerçekleşmesinde şüphesiz Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik olarak düzenlemiş olduğu 2011 yılında Ekonomi ve Ticaret İş Birliği Zirvesi, 2013 yılında Ulaşım Zirvesi, 2014 yılında Turizm Zirvesi etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO), Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TURKPA) ilişkili kurumlarla ortaklığı önemlidir. Bununla birlikte İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

(AGİT), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), The United Nations Office for South-South Cooperation (UNOSSC), Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA), Karadeniz Ekonomik İş Birliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) gibi uluslararası ortak iş birlikleriyle Türk Devletleri Teşkilatı'nın uluslararası ticaret ağı genişlemekte ve gelişmektedir (TDT Ortaklar, 2024). Liberalizmin bu noktada etkin olduğunu söylemek mümkündür; çünkü liberal ekonomik politika gereği, doğal düzene uygun olarak ekonomik serbest girişimine dayalı bir ekonomik sistem kurmak önemlidir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ve gözlemci devletler arasında doğal hakların korunarak serbest piyasa ekonomisinin girişimiyle bir ekonomik iş birliğinin gerçekleşmesi, liberal ekonominin uygulandığını göstermektedir. İlişkili kurumlarla ve uluslararası kuruluşlarla iş birlikleri kurularak uluslararası ticarete aktif rol üstlenmek de liberal ekonominin gereğidir. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ve gözlemci ülkelerinin her biri hem teşkilatın hem de kendi devletinin içinde serbest piyasa ekonomisini oluşturmakta, özel sektör girişimcilerini desteklemekte ve başka ülkelerle uluslararası ticaretini gerçekleştirmektedir. Böylece Türk Devletleri Teşkilatı gibi bir teşkilatın içerisinde yer almak, üye olan ülkelerin kendi iktisadi özgürlüğünü kısıtlamamaktadır. İktisadi özgürlüğün hem Türk Devletleri Teşkilatı'nın diğer kuruluşlarla hem de Türk Devletleri Teşkilatı'na üye devletlerin kendi ekonomik sistemlerinde var olması, liberalizmin özgürlük ilkesinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ve gözlemci devletleri arasında mal ve sermaye ağına bir engel olmaması, serbest ekonomiyi kolaylaştırmaktadır. Bu durum liberalizmin doğal düzen ilkesiyle açıklanabilir; çünkü bu ilke devletin mal ve sermaye ağını sınırlamaması gerekmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın içinde böyle bir sınırlama yapan devlet bulunmamaktadır; ancak bu noktada devletin bir yetkisinin olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Devletlerin ekonomiye

müdahalesi az da olsa olmalı ve devlet, ticaret güvenliğini sağlamalı diyen liberalizmin sınırlı sorumlu devlet ilkesi bu yaklaşımda devreye girmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan devletlerin her birinde sınırlı sorumlu devlet ilkesi, ekonomik politikalarında yer almaktadır. Üye devletlerin kendi ekonomik ilişkilerinde devlet olarak müdahalesi olabilmektedir; ancak teşkilatın içerisinde ekonomik iş birliğinin güvenliğini sağlamakla sınırlı sorumlu devlet ilkesi var olmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ve gözlemci olan devletlerin arasında ekonomik faaliyetlerin herkese açık olması, devletler arasında teşkilata dayalı iş birliğinin gelişme aşaması yeni olmasına rağmen ticaret özgürlüğünün gittikçe arttığını göstermektedir. Liberalizmin Bırakın Yapsınlar, Bırakın Geçsinler sloganıyla hem teşkilatın üye devletleri arasında hem de üye devletlerin başka ülkeler arasında ticaret engeli ve bununla birlikte devletlerin ticaret ağında yasakladığı bir ürün bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra liberal ekonomik politikada küreselleşme esas alındığı için Türk Devletleri Teşkilatı'nın uluslararası örgütlerle ve ilgili kuruluşlarla oluşturduğu iş birliği, uluslararası ticaret ağının gerçekleşmesini ve serbest piyasa ekonomisinin oluşmasını sağlamaktadır. Nitekim piyasa ekonomisinde herkes, herkese hizmet etmektedir; böylece Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler arasında da bir piyasa ekonomisi oluşmaktadır.

Sonuç

Liberalizm ekonomik yönüyle ele alındığında serbest piyasa ekonomisi, özel sektör girişimciliğinin artması, uluslararası ticaretin gerçekleşmesi, devletin ekonomik alanı sınırlamaması görüşleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu görüşler doğrultusunda devletin müdahalesi en az seviyede olacak şekilde ekonomik faaliyetin, piyasa aktörleri tarafından belirlenmesi gerektiği öne sürülmektedir. Piyasa aktörleriyle ortaya çıkan serbest piyasa ekonomisi, fiyatların arz ve talep dengesi ile belirleyerek rekabeti

teşvik etmektedir; bu sistemde, kaynakların en verimli şekilde dağıtılacağı ve toplumun refahının artırılacağı düşünülmektedir.

Liberalizmin bireycilik, özgürlük, doğal düzen, rasyonel olma ilkeleri varken klasik, sosyal ve neo-liberal olmak üzere üç türü bulunmaktadır. İlkeleri iktisadi açıdan incelediğinde bireycilik ve özgürlük dikkat çekmektedir. Bireycilik iktisadi anlamda iktisadi özgürlüğü, sosyal rekabeti ve özel mülkiyet anlayışını ortaya koymaktadır. Özgürlük ilkesi iktisadi anlamda, ekonomik faaliyetlerin herkese açık olmasını ve ticaretin özgürce yapılmasını savunmaktadır. Doğal düzen ilkesi ise devletin herhangi bir malın üretimini yasaklamamasını ve ülkeler arasında ticari bir sınırlamanın olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Liberalizmin bu ilkeleri doğrultusunda Türk Devletleri Teşkilatı'nın iktisadi planlamalarını serbest piyasa ekonomisine uygun olduğunu ifade etmek mümkündür. Uluslararası hukukta karşılığı olan Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin hem birbirleri arasında hem de diğer başka ülkelerle yapmış olduğu iktisadi özgürlüğe dayanan ve sosyal rekabeti oluşturan uluslararası ticaret, liberal ekonominin politikasını oluşturmaktadır. Teşkilata üye ülkeler arasında herhangi bir ticari malın yasaklanmaması ve malla sermaye ağının kısıtlanmaması liberalizmin doğal düzen ilkesine uymaktadır.

Liberalizmin türleri arasında günümüzde var olan neo-liberalizm açısından bakıldığında ise neo-liberalizmin devletin yetkilerini sınırlaması fikriyle devletin sadece ekonomik güvenliği sağlamasında, girişimciliği desteklemesinde, piyasa ekonomisinde lider olmasında ve herhangi olumsuz bir durumda müdahale etmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerin genel olarak her alanda devlet yönetiminin etkin olması sebebiyle ne kadar neo-liberal olduğu sorusu tartışmaya açık bir konudur; ancak ülkelerin her birini değil de Türk Devletleri Teşkilatı'nı bir bütün olarak düşünürsek teşkilatın ekonomik politikalarında neo-liberalizmin devletten beklediği liderlik, destekleyici ve korumacı özelliklerin olduğu söylemek mümkündür. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan

devletler arasında girişimcilik faaliyetlerinin olduğu, piyasa ekonomisine yön verildiği, serbest ticaret ağını güçlendirildiği görülmektedir.

Liberal ekonominin en önemli özelliği, piyasada mal ve hizmet ürünlerinin belirleyen piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisi beraberinde rekabeti de oluşturmaktadır. Rekabet ile işçi istediği yerde çalışabilmekte ve tüketici istediğini istediği yerden alabilmektedir. Böylece piyasa ekonomisi ülkeleri ve bireyleri özgür kılmaktadır. Bu bağlamda Türk Devletleri Teşkilatı'na bakılacak olursa üye ülkeler arasında bir piyasa ekonomisi olduğu ve serbest piyasa ekonomisinin rekabetçi ortamla daha özgürce hareket edildiği görülmektedir; ancak bu durum Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletlerin işçi ve tüketici serbestliği olduğu anlamını taşımamalıdır. Bu noktadaki önemli olan Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletlerarasında atılan liberalleşme adımlarıyla geçmişe oranla daha özgür bir ortamın tesis edildiğidir. Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasındaki liberal ekonomik politikaların üretilmesi ve bunun herhangi bir devletin engeli olmadan özgürce gerçekleştirilmesi, üye devletlerin piyasa ekonomisindeki ticaret özgürlüğünü ve bu devletlerdeki bireylerin istediği yerde çalışma alanını sağlamaktadır.

Günümüzde liberal ekonomik politikalar, küreseldir. Küreselleşen dünyada ülkelerin ulusal ekonomileri dışa açılmakta, diğer ülkelerle uyum sağlanmakta, işletmeler yeniden yapılanmakta ve iş gücü piyasasına uyum gerçekleşmektedir. Bu niteliklerin gerçekleşmesinde uluslararası örgütlenmelerin önemi büyüktür. Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı; Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TURKPA), Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) gibi ilişkili kurumları ve World Health Organization (WHO), Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABITAT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütlerle ortaklığıyla liberal ekonomik sistemin içerisinde yer almaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı, 2011 yılında Almatı'daki birinci zirve düzenlemiş ve teması Ekonomi ve Ticari İşbirliği olmuştur. Ardından 2013 yılında Azerbaycan Gebele'de Ulaşım ve 2014 yılında Türkiye Bodrum'da Turizm temalı zirveler düzenlemiştir. Ekonomi politikaları açısından yapılan bu zirveler oldukça önemlidir. Bununla birlikte Türk İş Konseyi'nin kurulması ve konseyin İhracat Malları Sergisi ile birlikte İş Formu düzenlenmesi, Türk Ticaret ve Sanayi Odası, Türk Ticaret Evi, Türk Ticaret Portalı'nın kurulması, Türk Yatırım Fonu'nun oluşturulması dikkat çeken gelişmeleri oluşturmaktadır. Ayrıca üye ülkeler arasında oluşan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi petrol ve doğalgaz hatları ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun yapılması, aynı zamanda Kardeş Limanlar, Gümrü İşbirliği anlaşmalarının gerçekleşmesi ticaret ağlarının ve yeni ticari merkezlerinin oluşmasında oldukça önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Türk Devletleri Teşkilatı, Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar kadar tarihî geçmişi olmamasına rağmen her geçen gün güçlenen ve liberal ekonomik politığın önemli bir parçası olan uluslararası ticaretle önemli bir yer teşkil etmeye başlayan uluslararası bir teşkilattir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (1994). *Çağdaş Liberal Düşünce*de Politik İktisat. Ankara: Takav Matbaacılık.
- Alagöz M., Saçık, S. ve Uçtu, R. (2004). Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım. *SÜSBE Dergisi*, (12): 59-74.
- Aydilek, E. (2022). Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3).
- Baki, M. (2014). Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi. *Bilge Strateji Dergisi*, 6(11).
- Bal, S.G., Yayar, R. ve Karkacier, O. (2009). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış. *Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1).
- Balcıoğlu, S. (2019). Türkiye-Özbekistan Ticari İlişkileri 1992-2017. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bıyıklı, M. (2018). Türk Keneşi Bünyesinde Kurulan Türk İş Konseyi'nin Türk Dünyası Ekonomik İşbirliği Açısından Yeri ve Önemi. IX. International Congress on Entrepreneurship Proceedings.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(19).
- DEİK Azerbaycan Ülke Bülteni (2012). <http://deik.org.tr/uploads/azerbaycan-ulke-bulteni.pdf> (erişim: 10.01.2024).
- DEİK Kazakistan Ülke Bülteni (2012). <http://deik.org.tr/uploads/kazakistan-ulke-bulteni.pdf> (erişim: 10.01.2024).
- DEİK Kırgızistan Ülke Bülteni (2018). <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-kirgizistan-ulke-bulteni-agustos-2018> (erişim: 10.01.2024).
- DEİK Macaristan Ülke Bülteni (2011). <https://www.deik.org.tr/country-profiles-turkiye-macaristan-ekonomik-ve-ticari-iliskiler-notu> (Erişim: 08.08.2024).
- DEİK Türkiye- KKTC İş Konseyi. <https://deik.org.tr/turkiye-avrupa-is-konseyleri-turkiye-k-k-t-c-is-konseyi> (erişim: 08.08.2024).
- DEİK Türkiye-Türkmenistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri (2012). <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-kirgizistan-ulke-bulteni-agustos-2018> (erişim: 10.01.2024).
- Erdut, Z. (2004). Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2.
- Humbatov, M. ve Sarı, K. (2017). *Turkic Council Countries: Infrastructure, Trade, Logistics and Transportation*. Bakü: SAM-Center for Strategic Studies.
- Kapluhan, E. (2021). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik İlişkiler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1(120).
- Kasım Eren, K. (2012). Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1).

- Kaygusuz, Y. (2020). Kuruluşunun 10.Yılında Türk Konseyi'nin Türkiye ile Diğer Üye Ülkeler Arasındaki Ticarete Etkileri. TESAM Akademi Dergisi, 8(1).
- Kazgan, G. (2014). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KTTO Kıbrıs Türk Ticaret Odası Ekonomi Bülteni (2021). <https://ktto.net/wp-content/uploads/2020/10/ktto-2021-%C4%B1.-ceyrek-ekonomi-bulteni.pdf> (erişim: 08.08.2024).
- Öztürk, Ş. ve Taştan, T. (2021). Devletçi Ekonomi- Liberal Ekonomi Karşılaştırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(26).
- Tanınmış Yücememiş, B.; Arıcan, E. ve Alkan, U. (2017). Türkiye-Özbekistan-Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi. MÜ Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9(17).
- Tayyar, A. ve Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşüncece Devlet. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1).
- TDK Türk Dil Kurumu Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 29.12.2023).
- TDT 1. Zirve Bildiri (2011). https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf (erişim: 08.08.2024).
- TDT Gümrük İşbirliği. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-konseyi-gumruk-isbirligi-calisma-grubu-10-toplantisi-12-aralik-2018-tarihinde-astanada-gerceklestirildi_1733 (erişim: 05.01.2024).
- TDT Kardeş Limanlar Toplantısı. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-kardes-limanlar-toplantisi-taskentte-duzenlendi_2663 (erişim: 05.01.2024).
- TDT Organizasyon Tarihçesi. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (erişim: 01.01.2024).
- TDT Ortaklar. <https://www.turkicstates.org/tr/uluslararası-ortaklar> (erişim: 01.01.2024).
- TDT Tarihçe. <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkında> (erişim: 08.08.2024).
- TDT Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümleri (2023). https://www.turkicstates.org/tr/yayinlar/turk-devletlerinin-ekonomik-gorunumu-2023-yillik-raporu_29 (erişim: 08.08.2024).
- TEPAV Türkiye Ekonomi Politikaları. Türkiye - KKTC İş Yapma Fırsatları. <https://tobb.org.tr/IkiliOdalar/TurkiyeKKTCTO> (erişim: 08.08.2024).
- TOBB (2019). Türk Ticaret ve Sanayi Odası'nın ilk Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu oldu. 31.07.2019, <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=24778&lst=MansetL> istesi (erişim: 08.08.2024).
- TÜİK 2023 Verileri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Kasim-2023-49629> (erişim: 10.01.2024).